

DE INVLOED VAN DE NATUUR OP DEN MENSCH (Anthropogeografie)

DE OPVATTINGEN IN DEN TIJD DER VERLICHTING

DOOR ULRICH BERNER.

De ideeën van de Oudheid over den invloed van de natuur op den mensch¹⁾ vinden we bijna onveranderd in den tijd der verlichting terug. De blik was sindsdien niet veel ruimer geworden en we kunnen het zelfs met *Ratzel*²⁾ eens zijn, dat vele goede denkbeelden van de Oudheid bij de voornaamste schrijvers van dien tijd tevergeefs gezocht worden. Vóór de verlichting, in den tijd van het Humanisme, beperken de schrijvers zich, met uitzondering van *Bodin*, tot terloopsche opmerkingen, terwijl we op eenige passages van Middeleeuwsche en Arabische auteurs, welke op dit onderwerp betrekking hebben, hier niet verder behoeven in te gaan³⁾.

Zelfs tot op heden is men eigenlijk nog niet veel verder gekomen, al is het de hoofdverdienste van *Ritter* geweest een nieuwe reeks vragen aan de orde gesteld te hebben. Ofschoon bijvoorbeeld *Buckle* rijker en beter feitenmateriaal geeft dan *Montesquieu*, behandelt hij toch de stof even lichtvaardig. Zelfs een vooraanstaand geograaf als *Kirchhoff*⁴⁾, die zoo goed thuis is in de bijbehorende hulpwetenschappen, was niet in staat tot de kern van het probleem door te dringen, om maar te zwijgen van de schaar dilettanten, die vooral ook in den laatsten tijd zich verbeelden de eindoplossing van deze vraagstukken gevonden te hebben. Een kritiek op de denkbeelden, die in de achttiende eeuw geopperd zijn, geldt daardoor bijna zonder restrictie ook voor den jongsten tijd; evenwel zal zij minder beïnvloed zijn door politieke hartstochten en daardoor beter geschikt om minder bevooroordeeld bekeken te worden door anderen.

Daar eventueele invloeden van het klimaat, enz. zoowel kunnen

¹⁾ Zie Robert Poehlman: „Hellenische Anschauungen über den Zusammenhang zwischen Natur und Geschichte“, Leipzig 1879.

²⁾ Anthropogeographie I, blz. 18.

³⁾ Zie hierover: Anton Meuten: „Bodins Theorie von der Beeinflussung des politischen Lebens der Staaten durch ihre geographische Lage“, Bonn 1904.

⁴⁾ „Darwinismus angewandt auf Völker und Staaten“, Halle 1910.

werken op het lichaam als op den geest en het karakter, zullen we beide punten verder afzonderlijk behandelen, al moeten daardoor sommige schrijvers op twee verschillende plaatsen besproken worden.

1. *De theoriën over den invloed van de natuur op het menschelijk lichaam.*

We bevinden ons hier geheel op het terrein van de biologie. Toch waren de meeste schrijvers op dit gebied geen vakbiologen en zelfs dezen behandelen het onderwerp min of meer deductief. Het feitenmateriaal dient bij hen alleen om de opgestelde theorie te bevestigen. Het onderscheid tusschen biologen en niet-biologen ligt eigenlijk alleen in de kwantiteit, niet in de kwaliteit van het geschrevene.

In de eerste plaats moeten we *Bodinus*¹⁾ noemen. Dicht bij zijn opvattingen staan die van *Montesquieu*²⁾, die ongeveer 200 jaar later leefde. Beiden behandelen de inwerking op het lichaam als overgang tot den invloed op den geest. De gedachtengang van *Montesquieu* is ongeveer als volgt: Evenals alle lichamen moeten ook de vezels en vaten van het menschelijk lichaam door koude inkrimpen. Zoo is bijvoorbeeld de huid van een bevroren schapentong samengetrokken. Door de samentrekking wordt de bloedsomloop bevorderd en tevens de veerkracht van het geheele lichaam verhoogd. Daardoor nu zijn de Noordelijke volken krachtiger.

Veel minder naïef was vroeger reeds de opvatting van Bodin geweest; deze meende nl., dat het menschelijk lichaam tot op zekere hoogte thermostatisch is. Als tegenwicht tegen de toenemende koude van het klimaat zou naar het Noorden de dierlijke warmte stijgen. Om deze warmte te verhoogen zijn grootere voedselhoeveelheden noodig. Ten gevolge hiervan zouden in het Noorden grootere lichamen ontstaan ten nadeele van de geestelijke ontwikkeling. Alleen boven den 75en breedtegraad is de koude buiten het lichaam zoo groot, dat zij het lichaam binnendringt en den groei belemmert.

De problemen van de erfelijkheid en den rasseninvloed in dit verband hebben *Bodin* en *Montesquieu* nog buiten bespreking gelaten. Wie deze wel besproken hebben zijn twee natuuronderzoekers uit de 18e eeuw, nl. *Buffon*³⁾ en *Zimmermann*⁴⁾. Het spreekt wel vanzelf, dat men tegenwoordig in het oog moet houden, dat de feitenkennis op anthropologisch-ethnologisch gebied van dien tijd niet te vergelijken is bij de tegenwoordige. Maar houdt men zelfs hiermede

¹⁾ Methodus ad facile historiarum cognitionem 5, Parijs 1566.

Six livres de la république 5, 1. Parijs 1576.

²⁾ Esprit des lois, Genève 1748.

³⁾ Histoire naturelle de l'homme, 1749.

⁴⁾ Geographische Geschichte des Menschen und der allgemein verbreiteten vierfueszigen Tiere, Leipzig 1778—'83.

rekening, dan valt nog op de opvattingen van beiden heel wat aan te merken. Zeer terecht kritiseert *Ratzel*¹⁾: „Buffon's „Histoire naturelle de l'homme”, 1749, bedoelt een prachtige, boeiende en ontroerende beschrijving der volkeren te zijn. Men kan het de eerste volkenkunde noemen en zeer zeker heeft het meer dan eenig vroeger werk de belangstelling voor de geografie geprikkeld, maar het wemelt van onjuiste en al te fantastische gegevens, welke ten deele hun oorsprong vinden in het gebruik van bronnen, die toentertijd reeds verouderd waren. En nu werd dit boek weer een hoofdbron, jammer genoeg ook voor *Kant*, dien men niet vrij kan pleiten van het verwijt, door *Georg Forster* in de voorrede van zijn „Reise um die Welt” tot de filosofen van die eeuw gericht, dat zij op enkele zinsneden van reisbeschrijvers, welke zij naar welgevallen voor waar aannamen of wijzigden, systemen bouwden, die even bedriegelijk zijn als visioenen in een droom.” Daar *Buffon's* denkbeelden bij *Zimmermann* terug te vinden zijn en deze bovendien het geheel meer systematisch behandelt, kunnen we ons beperken tot een kritiek op dezen Duitschen geleerde.

Zimmermann tracht aan te toonen, dat de lichamelijke gesteldheid van den mensch het product is van klimatologische omstandigheden. Hij betreft echter alleen de huidskleur en de lichaamslengte in zijn gezichtsveld. Ten aanzien van de andere lichaamseigenschappen vergenoegt hij zich met de bloote verzekering, dat ook daarbij zonder twijfel dezelfde samenhang bestaat. Hoe hij zich dezen causalen samenhang in bijzonderheden voorstelt, staat nergens. Toch zou men zich wel met de beide door hem gebruikte methodes kunnen vereenigen, als ze maar goed toegepast waren. Eerst tracht hij aan te toonen, dat de huidskleur en de lichaamslengte van de polen tot den equator vrij regelmatig met het klimaat veranderen. Vervolgens, dat de nakomelingen van emigranten reeds na enkele geslachten assimilatie tekenen vertoonen en zich tenslotte geheel aanpassen aan het type van de oorspronkelijke bewoners. Tegen de laatste bewering is aan te voeren, dat tot op heden nog geen enkele betrouwbare mededeeling van een dergelijke radicale verandering ontvangen is. De voorbeelden van *Zimmermann* kan men tegenwoordig nog onveranderd in vele ethnologische boeken terugvinden, die de vermelding echter niet waard zijn. Nergens wordt hierbij erop gewezen, dat er ook immigranten zijn, die zich niet met de oorspronkelijke bewoners vermengd hebben. Wil men evenwel beweren, dat zuivere instandhouding van het ras daarbij voorkomt, dan is dit pure fantasie. Over het algemeen is het met de ervaring en de feiten volkomen in strijd. Dit geldt ook voor het voorbeeld van de Portugeezen in Afrika. Het zelfsprekende feit, dat bij een vermenging van Europeanen en Negers, de halfbloeden een nadering tot het negertype vertoonen,

¹⁾ Anthropographie, blz. 18.

heeft heelemaal niets te maken met hetgeen bewezen moest worden. (In hoeverre een Mulattenkolonie meer en meer negereigenschappen gaat vertoonen, zonder dat men daarbij van een omvorming in den zin van *Lamarck* kan spreken, heb ik elders aangetoond¹⁾).

Hetzelfde kan men ongeveer zeggen van *Zimmermann's* eerste bewering, dat een koud klimaat lange, een extreem koud klimaat daarentegen heel kleine menschen voortbrengt. Hij werkt niet met volledige massa-gegevens, maar met opzettelijk uitgezochte voorbeelden, die precies zijn theorie bevestigen. Omdat de klimaten geleidelijk in elkaar overgaan, zouden volgens deze opvatting nooit volken van groote en kleine gestalte naast elkaar kunnen wonen, zooals de Patagoniërs en Vuurlanders. Ook moesten dan in alle streken groote en kleine rassen kris en kras door elkaar wonen. Toch heeft ook *Zimmermann* ingezien, dat de lichaamslengte niet uitsluitend uit het klimaat te verklaren is; hij verwerpt dan ook de onkritische bewering van *Abbé Pichon*, dat het tropenklimaat den groei belemmert en neemt aan, dat er bij het ontstaan van de equatoriale dwergvolken nog andere factoren werkzaam waren, omdat met hen ook flink uit de kluiten gewassen negers samenleefden. Op zich zelf is de werking van een andere oorzaak wel aannemelijk, al zal men die moeilijk leeren kennen, omdat haar uitwerking door andere factoren vertroebeld wordt. Zoo bestaat er ongetwijfeld verband tusschen de dichtheid van bevolking en de vruchtbaarheid van den bodem. Dikwijls echter treden andere invloeden hierbij storend op, zoodat de oorspronkelijke paralleliteit niet altijd op het eerste gezicht te constateeren valt. In het verband tusschen klimaat en lichaamslengte is echter geen spoor van eenige regelmaat te bekennen. We kunnen dus de ongegronde bewering van *Zimmermann*, dat het klimaat de hoofdfactor is, niet aanvaarden²⁾. Alleen nog willen we erop wijzen, dat ook bij hetzelfde volk onder hetzelfde klimaat groote individueele verschillen in lichaamslengte aangetroffen worden.

Ook voor het verband tusschen klimaat en huidskleur kan men geen vaste regelmaat aannemen. Oppervlakkig gezien lijkt het wel, alsof de huidskleur van het Noorden naar het Zuiden donkerder wordt, doch ook alleen als we de volgorde: Noord-Europeanen, Zuid-Europeanen, Hamieten, Negers nemen. Toch is zelfs ook hier geen absolute paralleliteit tusschen klimaat en kleur, want juist de heetste streken van Afrika worden niet door negers, maar door lichtere Hamieten bewoond; verder leven Noordelijk van de Scandinaviërs de gebruiinde Lappen en de bepaald donkere Eskimo's. En kijkt men naar Azië of Amerika, dan is het verband, zoo het nog bestaat, al heel

¹⁾ Mannus, 1910, blz. 153 e. v.: „Rasse, Rassenmischung und Begabung.”

²⁾ Dat de Poolvolken over het algemeen klein zijn, kan eenvoudig toegeschreven worden aan overeenkomstige raseigenschappen.

gering en door talrijke uitzonderingen verbroken. Zelfs in de gematigde streken van het vasteland van Australië is de oorspronkelijke bevolking heel donker van kleur en in Amerika is de Indiaansche bevolking, ook heelemaal in het Noorden in een koud klimaat, eveneens uitgesproken donker. De verhoudingen in Amerika kosten ook aan *Zimmermann* veel hoofdbreken. Uit allerlei reisbrieven tracht hij aan te toonen, dat de Indianen om den equator donkerder zijn dan de meer naar de Pool toe wonenden. Zoekt men geen bizondere gevallen uit en neemt men de Indianen als geheel, dan kan men gerust volhouden, dat de vermeende verschillen in huidskleur heelemaal niet bestaan ¹⁾. Overigens geeft *Zimmermann* zelf reeds toe, dat de door hem verdedigde verschillen onder de Indianen heel klein zijn en lang niet evenredig aan de klimaatsverschillen. Maar tegelijk houdt hij dapper vol, dat zijn stelling daardoor niet in het minst verzwakt wordt.

Natuurlijk is het ook voor hem een probleem, dat de Indianen om den equator niet zoo donker zijn als de Afrikaansche inboorlingen. De oplossing is voor hem niet moeilijk: a priori neemt hij aan, dat equatoriaal Amerika niet zoo heet is als Afrika, wat hij afleidt uit eenige algemeene gronden; eenige samengeraapte cijfers moeten dit dan verder toelichten. De waarheid is, dat een dergelijk warmteverschil heelemaal niet bestaat. En dat vóór hem ook reeds door *Buffon* en den bekenden historicus *Robertson* ²⁾ deze verkeerde meening verkondigd is, brengt haar niet dichter bij de waarheid. Tenslotte moet ook *Zimmermann* wel toegeven, dat vele eigenschappen kunnen zijn ontstaan door overerving van toevallige of pathologische verschijnselen; maar hij is er nog ver van af de betekenis van de erfelijkheid te doorzien en naar waarde te schatten.

Willen we de klippen omzeilen, waarop *Zimmermann* gestrand is, dan moeten we nauwkeurig weten, wanneer we van een ras kunnen spreken. Hoewel we tegenwoordig nog vaster dan hij op het standpunt van de evolutiegedachte staan, zullen we ons niet meer zoo vergissen in de schatting van den tijd, waarin een radicale omvorming mogelijk is. Of de min of meer Lamarcksche opvatting van *Zimmermann* niet beter vervangen kan worden door de Darwinistische, blijve hier onbesproken. Op één punt willen we nog wijzen. Zooals al zijn tijdgenooten, houdt ook *Zimmermann* de soort voor onveranderlijk; zij wordt slechts min of meer gewijzigd in den vorm van zoogenaamde variëteiten ³⁾. Voor hem, evenals voor *Buffon*, zijn de menschenrassen dus variëteiten; hij is dus slechts in beperkten zin te beschouwen als vertegenwoordiger van de evolutieleer.

¹⁾ Opmerkelijk is, dat de Indianen, die in de koudere bergstreken wonen, donkerder getint zijn dan in de vlakke.

²⁾ History of America, London 1777, Opm. bij het 4e boek.

³⁾ Op de omschrijvingen van deze begrippen komen we nog terug.

Twee andere schrijvers van dien tijd beschouwen de menschenrassen wél als soorten, nl. *Voltaire* en *Henry Home* (Lord Kaimes); de rassen zijn dus volgens beiden onveranderlijk. In zijn „Sketches on the History of man” (Londen 1774) oefent *Home* zeer scherpe kritiek uit op *Buffon* en de onlogische tegenstrijdigheden in diens werk. Met nadruk wijst hij erop, dat in hetzelfde klimaat dikwijls sterk van elkaar verschillende volken leven, bijv. de Lappen en de Noren. Ook het feit, dat in heel Amerika de Indianen dezelfde huidskleur hebben, acht hij niet in overeenstemming met de theorie van *Buffon*. Zelfs is hem niet ontgaan, dat ook in Afrika het verband tusschen klimaat en huidskleur niet zoo hecht is. (Dat hij bij het geven van voorbeelden de fout maakt het klimaat van Abessinië voor even warm te houden als de rest van Afrika doet aan de bewijskracht van zijn andere voorbeelden niets af.) Zelfs maakt hij zich los van alle vooringenomenheid door de vraag te stellen, of het wel waar is, dat de Noordelijke volken het meeste bloed hebben, waaruit immers alle mogelijke dingen verklaard werden. Ook *Voltaire* oefent in zijn „Commentaire sur l'Esprit des Lois” en in het gelijknamige artikel in de „Dictionnaire Philosophique” scherpe kritiek uit op de inzichten van *Montesquieu* op dit punt¹⁾.

Tenslotte moeten we nog een onderzoeker vermelden, die het bestaan van het hier besproken verband wel niet geheel ontkent, maar er toch verstandige kritiek op uitoefent, — *Immanuel Kant*²⁾. Hoe hij van het niet feillooze standpunt van *Buffon* — waarschijnlijk onder invloed van *Henry Home* — geleidelijk tot zijn latere rijpere inzichten gekomen is, blijve hier buiten bespreking³⁾. *Kant* beschouwt de menschenrassen niet als soorten, omdat vruchtbare vermenging mogelijk is, maar ook niet als variëteiten, daar ze constant bleven. Het begrip ras staat bij hem eerder tusschen beide in. Bijna zou men hier de moderne benaming van „kleine soort” kunnen gebruiken. Heel scherpzinnig brengt hij op moderne wijze de constantheid van de menschenrassen en hun evolutie, welke begrippen op het eerste gezicht elkaars tegenstellingen zijn, tot elkaar, wat zijn voorgangers en ten deele zijn opvolgers (*Zimmermann* schrijft na hem) niet gedaan hebben. Uit één enkelen stamvorm hebben volgens hem de andere rassen zich ontwikkeld; deze zijn echter niet meer veranderlijk, hoe sterk de invloeden ook zijn, die er op inwerken. De wijze echter, waarop hij zich het ontstaan voorstelt, is lang niet onberispelijk, want

¹⁾ Vergelijk ook *Voltaire*'s: „Essai sur les mœurs et l'esprit des nations”, 1756.

²⁾ Vergelijk: „Vorlesungen über physische Geographie”; verder de opstellen: 1. „Von den verschiedenen Rassen der Menschen.” 2. „Die Bestimmung des Begriffs von einer Menschenrasse”. 3. „Ueber den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie”.

³⁾ Zie: *Unold*: „Die ethnologischen und anthropogeographischen Anschauungen bei I. Kant und I. R. Forster”. Diss., Leipzig, 1886.

zelfs wie geneigd is te gelooven aan de werking van klimaatsinvloeden, kan zich toch moeilijk vereenigen met de volgende systematiek van *Kant*:

Stamkleur: bruinachtig wit.

1. Een hoogblond ras (Noord-Europa), door vochtige koude.
2. Een keyferrood ras (Amerika), door droge koude.
3. Een zwart ras (Senegambië), door vochtige hitte.
4. Een olijffeel ras (Indië), door droge hitte.

Tot op zekere hoogte zou men in één adem met *Kant* I. R. *Forster*¹⁾ kunnen noemen. Deze tracht de verschillen tusschen de bewoners van de eilandengroepen van Polynesië te verklaren uit milieuverschillen als: hoeveelheid voedingsmiddelen, gebrek aan water, klimaat, enz. Toch is hem niet ontgaan, dat naast en ten deele ook onder de Polynesiërs een ander ras leeft en dat de verschillen tusschen de Polynesiërs onderling heel miniem zijn, vergeleken bij het onderscheid tusschen de Polynesiërs als geheel en de Melanesiërs. *Forster* blijkt echter niet zoo vooringenomen te zijn, dat hij geen andere voorbeelden aanhaalt, die t e g e n den invloed van het klimaat en het milieu pleiten. Tot een eigen, gefundeerde opvatting zooals *Kant* is hij evenwel niet gekomen.

De strijdvraag, of de menschenrassen soorten of varieteiten zijn, lijkt ons tegenwoordig eigenlijk geen vraag meer. Uitgaande van een nominalistische kennisleer, kunnen we tusschen beide begrippen geen scherpe grens trekken. Soorten zijn gecontinueerde varieteiten. Er zullen dus ook gevallen zijn, waarin de ontwikkeling van varieteit tot soort nog maar halverwege is. (In de meeste gevallen zal de natuurwetenschappelijke onderzoeker niét twifelen, maar ook soms weer wel; men denke slechts aan de verwarring in de systematiek der Rubus-, Hiëracium- en andere soorten). In de 18e eeuw gold als criterium voor de indeeling in varieteiten of soorten, of de betreffende groepen al dan niet een vruchtbare nakomelingschap voort konden brengen. Het is echter moeilijk te begrijpen, waarom een groep niet haar eigenschappen constant kan overerven en zich toch met een andere groep vruchtbaar vermengen en gemengde nakomelingen voort kan brengen. *Kant* heeft reeds op deze mogelijkheid gewezen.

Verder spreekt het vanzelf, dat de moderne evolutiekeer als zoodanig heelemaal niet behoeft te leiden tot de erkenning van eenigen invloed van het klimaat op de raskenmerken in betrekkelijk korten tijd. In de eerste plaats leert de Palaeontologie, dat vele dierengroepen, nadat zij langen tijd een sterke variabiliteit hadden vertoond, gedurende lange geologische perioden onveranderlijk bleven en eventueel

¹⁾ „Bemerkungen über Gegenstände der Physischen Erdbeschreibung, Naturgeschichte und sittlichen Philosophie auf seiner Reise um die Welt.“ Aus dem Engl. übersetzt von G. Forster, Berlijn 1783.

liever ondergingen, dan zich aan de tenslotte geheel gewijzigde omstandigheden aan te passen. De historische periode is echter, biologisch gemeten, zoo oneindig klein, dat een omvorming bij den mensch, gesteld dat er een variabiliteit bestaat, practisch niet te constateeren zou zijn. Bovendien behoeft de evolutie heelemaal niet alleen door het klimaat te geschieden. Het is hier niet de plaats in te gaan op den strijd tusschen Darwinisme en Lamarckisme. Naar Darwinistische opvatting is de selecteerende werking van het klimaat slechts secundair en kan zij eerst beginnen, als de ontwikkeling door een andere oorzaak al begonnen is. Het ontstaan van het Noordelijke ras zou men dus daardoor kunnen verklaren, dat een toevallig optredende kleurverzwakking in een klimaat, dat geen zware eischen aan het pigment stelt, constant geworden is. De bij toeval ontstane donkere kleur der negers zou door selectie der in den strijd om het bestaan in de tropen meest begunstigde individuen tot een constante raseigenschap geworden zijn. In dit verband willen we even vermelden, dat de negerhuid niet alleen in kleur maar ook anatomisch van de blanke huid verschilt.

Doch ook van het standpunt van *Lamarck* bezien, is het probleem niet zoo eenvoudig als *Zimmermann* dacht. Hij stelde zich de inwerking van het klimaat als een soort chemisch-physische reactie voor, terwijl men naar moderne Lamarckistische inzichten te maken heeft met een teleologische aanpassing van het organisme aan bepaalde klimatologische en andere omstandigheden.

Laat zich van neo-Lamarckistisch standpunt een afhankelijkheid der huidskleur van klimaatsverhoudingen desnoods nog begrijpen, het blijft volkomen onbegrijpelijk, in hoeverre dan neus- en schedelvorm of andere raskenmerken door aanpassing aan het klimaat een wijziging zouden kunnen ondergaan.

De meeste vakanthropologen nemen dan ook, in tegenstelling tot talrijke dilettanten, in de menschenrassen een onveranderlijk element aan, althans voor historische tijden.

Onlangs werd eenig opzien verwekt door *Boas*, die meende geconstateerd te hebben, dat de kinderen van sommige groepen landverhuizers naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika een verandering in den schedelvorm vertoonden ten opzichte van hun ouders. Hierover slechts eenige korte opmerkingen. Schedelverschillen zijn over het algemeen zoo enorm klein, dat men er slechts een voorzichtig gebruik van maken mag. Eerst moeten we verdere bevestigingen van andere onderzoekers afwachten. En zelfs als de waarneming juist is, valt moeilijk uit te maken, in hoeverre hier het klimaat een rol gespeeld heeft. De oorspronkelijke bewoners van Amerika zijn beslist kortschedelig. Terwijl volgens *Boas* bij de nakomelingen van Italiaansche immigranten de typeerende lange schedel wat korter is geworden, meent hij, dat het nageslacht van de kortschedelige Russische Joden

weer een wat langeren schedel heeft. Dit stemt niet overeen met de veel verkondigde opvatting, dat de Amerikanen meer en meer het Indianentype gaan naderen.

Toch moet men de mogelijkheid van zich geleidelijk wijzigende secundaire kenmerken in betrekkelijk korten tijd niet principieel verwerpen. Zoo mogen we het door *Ratzel* aangehaalde verband tusschen de breede borstkas van de Punabewoners in Zuid-Amerika en de ijle lucht op die hoogvlakte niet van de hand wijzen. Men is het er nog steeds niet over eens, wat als raskenmerk in engeren zin en wat als bijkomstigheid beschouwd moet worden. Want we zijn nog lang niet toe aan een rassenindeeling, die algemeen aanvaard wordt. In ieder geval heeft de indeeling van *Blumenbach* alleen nog maar historische beteekenis ¹⁾.

2. *De theorieën over den invloed van de natuur op den menschelijken geest.*

De hier te bespreken vragen zijn nog moeilijker dan de voorgaande. Terecht merkt *Hellpach* ²⁾ op: „Tegenover ieder voorbeeld, dat aangehaald wordt ten gunste van de vorming van het volkskarakter door het klimaat, kan men altijd driemaal zooveel voorbeelden stellen, die er tégen pleiten, afgezien van de moeilijkheid om het eens te worden over het begrip volkskarakter en de omschrijving ervan in een gegeven geval. Gewoonlijk wordt alleen op dié eigenschappen van een volk eenzijdig de aandacht gevestigd, welke zoo op het oog overeenstemmen met bepaalde eigenaardigheden in het klimaat van de betreffende landstreek en wel nu eens deze, dan weer die, al naar het noodig is. Zoo bijvoorbeeld is de Zuidelijke mensch vandaag temperamentvol, hartstochtelijk, beweeglijk, vurig, kortom heetbloedig van natuur, hetgeen afdoende verklaard geacht wordt uit het heete klimaat, — morgen echter is hij slap, indolent, lui en apathisch, wat even gemakkelijk afgeleid wordt uit den verslappenden invloed van hetzelfde klimaat.” Dit oordeel geldt evengoed voor den tijd van de Verlichting als voor den tegenwoordigen tijd. In de eerste plaats gaat het hier weer om de vraag, binnen hoeveel tijd de veronderstelde uitwerking merkbaar wordt. Dat de natuur den geestelijken toestand van het individu zeer belangrijk beïnvloeden kan, wordt in de werken van *Hellpach* uitvoerig aangetoond. De vraag is slechts, of de invloed van klimatologische en andere omstandigheden overerfelijk is en eventueel beslissend kan worden voor het volkskarakter. Een nieuw

¹⁾ De opvattingen van de 19e eeuw over den invloed van het klimaat op het lichaam, zijn verzameld door Waitz in zijn: „Anthropologie der Naturvölker”, Leipzig, 2e Aufl. 1877. De daarin ontwikkelde eigen denkbeelden van den schrijver zijn niet alle even juist.

²⁾ „Die geopsychischen Erscheinungen”. Leipzig 1923.

probleem ontstaat, als we erbij bedenken, dat ook hier de rassen-aanleg een rol kan spelen, waarvan we den omvang, althans op het eerste gezicht, in het geheel niet kunnen bepalen. Het zou dus eenvoudiger zijn, als we vooreerst de fijnere verschillen in psyche en karakter buiten beschouwing lieten, dus de psychische gevoeligheid van alle volken in oorsprong gelijk stelden en onze aandacht uitsluitend richtten op de meer direct zichtbare staatkundige gebeurtenissen in de historie. Toch zullen we eerst de meeningen over de moeilijkste zijde van deze vragen trachten weer te geven.

A. De invloed van de natuur op de geestelijke eigenschappen van een volk.

Ook hier moeten we *Bodin* en *Montesquieu* in de eerste plaats noemen, terwijl *W. Falconer*¹⁾ daarbij aansluit. Deze schrijvers breiden het begrip natuurinvloed, waartoe tot nu toe met betrekking tot het lichaam meestal alleen klimaatsinvloeden gerekend werden, uit tot het milieu in het algemeen, want zij houden ook met de geografische gesteldheid van het aardoppervlak en de voedingsmogelijkheden rekening. Daarbij blijft het natuurlijk de vraag, in hoeverre weer de soort van de voortgebrachte en verbruikte voedingsmiddelen van geografische omstandigheden afhankelijk is. Nog sterker geldt dit voor het zoogenaamde politiek-sociale milieu, dat volgens deze schrijvers zelfs geheel bepaald wordt door de geografische gesteldheid. Het voorzichtigst is nog *Bodin*, terwijl *Falconer* min of meer in de voetstappen van *Montesquieu* treedt, al onderscheidt hij zich van hem, omdat hij de hoofdlijnen beter uitwerkt.

Het is verblijdend, dat *Bodin* in tegenstelling met zijn opvolgers de begrippen: heete, gematigde en koude landen, nauwkeurig omschrijft. Wel doet hij het wat te schematisch en houdt hij er geen rekening mede, dat de loop der isothermen anders is dan van de breedtegraden. Van den 40en tot den 50en breedtegraad zijn de cultuurvoorwaarden volgens hem het gunstigst; de Noordelijke landen rekent hij van den 50en tot den 70en, de Zuidelijke van den 40en tot den 30en breedtegraad. Tot de gematigde streken behooren: Spanje benoorden de Ebro, Frankrijk, Italië, Zuid-Duitschland, Hongarije, Zevenburgen, Moldavië, het Balkanschiereiland tot den Peloponnesus en het grootste deel van Klein-Azië; tot de Zuidelijke landen rekent hij Zuid-Spanje, Sicilië, den Peloponnesus, Kreta, Syrië, Arabië, Perzië, Indië en Noord-Afrika; tot de Noordelijke: Noord-Duitschland, Groot-Britannië, Ierland, Denemarken en Zuid-Scandinavië. Hij maakt geen groot verschil tusschen de Westelijke en Oostelijke ligging, maar ziet tot op zekere hoogte overeenkomst tusschen de Oostelijke ligging en de Zuidelijke, evenals tusschen de Westelijke en

¹⁾ Remarks on the influence of climate upon mankind, 1781.

Noordelijke. Bovendien was *Bodin* scherpzinnig genoeg om de geestelijke eigenschappen van een volk niet alleen te beschouwen als producten van uitwendige natuurfactoren, maar ook rekening te houden met den innerlijken aanleg (*natura insita*). Deze *natura insita* kan, naar hij gelooft, wel veranderd worden door uitwendige oorzaken, doch daar is geruimen tijd voor noodig. Dat zou te zien zijn bij de nakomelingen van kolonisten, die nog lang het oorspronkelijke karakter houden. Ten tijde van Tacitus waren de Duitschers nog echte dieren, maar in zijn tijd namen ze in alle opzichten een leidende positie in. De lage trap, waarop zij vroeger stonden, zou hier en daar nog verraden worden door den ietwat plompen stijl van hun schrijvers. Aan het denkbeeld van een *natura insita*, dat op zichzelf wel de moeite waard is en ons had kunnen behoeden voor het onderschatten van den tijd, die verlopen moet, voordat een ingrijpende wijziging in de geestelijke gesteldheid gebracht is, werd door zijn opvolgers weinig of geen aandacht geschonken. In andere opzichten verkondigen dezen echter ongeveer dezelfde ideeën als *Bodin*. Zij nemen aan, dat de Noordelijke volken door hun grootere lichamelijke ontwikkeling een geringere geestelijke activiteit bezitten dan de Zuidelijke, maar dat het gebrek hieraan vergoed wordt door het bezit van andere prijzenswaardige eigenschappen. De gunstigste beoordeeling van de menschen uit het Noorden geeft *Montesquieu*. Als *Bodin* bijvoorbeeld hun dapperheid boven dien der Zuidelijken stelt, zegt *Montesquieu* nog scherper: „De bewoners van warme landen zijn vreesachtig als grijsaards, die van koude streken daarentegen moedig als jongelingen”. Dergelijke algemeene beweringen moeten vanzelf tegenspraak uitlokken. *Voltaire* stelt dan ook in de „Dictionnaire Philosophique” er tegenover, dat de Lappen en Samoeden zich in geen enkel opzicht in dapperheid kunnen meten met de Arabieren en dat de Spaansche soldaten in Duitschland o.a. bij Mühlberg heel dapper gevochten hebben. „Het axioma van den schrijver”, zegt *Voltaire*, „is even foutief als alle axioma's, die betrekking hebben op het klimaat.” Inderdaad is een bewijsvoering als van *Bodin* nog erg naïef en zeer aanvechtbaar. Hij zoekt bijvoorbeeld de oorzaak van de nederlaag der Arabieren tusschen Tours en Poitiers in hun zuidelijke herkomst. Ook *Henry Home* wijst er nadrukkelijk op, dat in alle klimaten naast laffe ook dappere volken leven en herinnert in het bijzonder aan de Maleiers om den equator. *Falconer* weet hierop niet beter te antwoorden, dan dat de Maleiers dan zeker door een andere, onbekende oorzaak zoo dapper zijn.

Genoemde auteurs schrijven aan de Zuidelijke volken behalve groote hartstochtelijkheid ook een zekere traagheid toe tegenover de activiteit van de Noordelijke volken, wat een gevolg zou zijn van de afmattende hitte. *Falconer* beroept zich hierbij op het feit, dat de Europeanen in de tropen lang niet zoo actief zijn als in hun haard-

steden. Maar dit is een verkeerde toepassing van analogie, omdat over het hoofd wordt gezien, dat de *natura insita* van den Europeaan niet past voor de tropen, evenmin als die van den neger voor de Noordelijke streken.

De Noordelijke bewoners worden door *Falconer* ook begiftigd met een bijzondere goedhartigheid, die o.a. ook moet blijken uit de behandeling van hun krijgsgevangenen. Zou werkelijk deze bewering bevestiging vinden in het lot van de gevangenen bij de Indianen van Noord-Amerika? De Japanners worden door *Falconer* als bij uitstek wraakzuchtig afgeschilderd. Kan men het klimaat van Japan echter wel tropisch noemen?

Behalve vele loffelijke hoedanigheden weten *Montesquieu* en *Falconer* evenwel ook minder mooie eigenschappen van de Noordelijke volken op te dissen, met name de drankzucht. De eerste beweert, dat het gebruik van alcoholische dranken naar het Noorden toeneemt en vanzelf ook móet toenemen. Hiermede zou bijvoorbeeld ook het wijnverbod van Mohammed in verband staan, die overtuigd is geweest van de schadelijke werking van het wijn drinken (evenals het eten van vet varkensvleesch) op zijn landgenooten. Zijn verbod zou hij des te gemakkelijker hebben kunnen handhaven, omdat de Arabieren reeds van oudsher zeer matig in het drinken geweest zijn. Dit is echter geheel bezijden de waarheid. Juist uit afkeer van de — althans in voorname kringen — zeer verbreide smulpaperij en drankzucht heeft Mohammed zijn geboden uitgevaardigd. En bij het belachelijke af is de meening van *Falconer*, dat het bloed in heete streken na het gebruik van alcohol gaat stollen. Bij geen enkelen neger, die er anders wel van houdt zich aan den drank over te geven, is het bloed in zijn aderen blijven steken! Ongetwijfeld is de uitwerking van den alcohol bij de Europeanen in de tropen veel sneller merkbaar, maar daarom behoeft de invloed op inlanders niet sterker te zijn dan op de bewoners van het Noorden.

Zeer eigenaardige opvattingen vindt men ook over den cultureelen aanleg. *Falconer* bijvoorbeeld meent, dat in het Zuiden de geestelijke activiteit grootter en de phantasie levendiger is dan in het Noorden, waar op zijn beurt meer volharding, ijver en scherpzinnigheid aan den dag treden. Daardoor bloeien hier wiskunde, sterrenkunde en geneeskunde, terwijl in het Zuiden geschiedschrijving, metaphysica en logica op hoog peil staan. Zelfs de krijgskunde zou in het naar verhouding minder krijgshaftige Zuiden ontstaan zijn, waar ook over het algemeen meer uitvindingen gedaan worden en de schoone kunsten tot hooger bloei zijn gekomen. In de gematigde landstreken bestaan deze verschillen in aanleg niet meer, zoodat daar de gunstigste cultuurvoorwaarden gevonden worden. Zoo schrijft *Bodin* aan de soldaten uit landen met een gematigd klimaat de grootste dapperheid toe, omdat zij het tekort aan ontembaren moed, dat zij in vergelijking

met de soldaten uit het Noorden hebben, glansrijk aanvullen met hun verstandelijke gaven.

De voor de hand liggende fout, die in deze redeneeringen gemaakt wordt, bestaat hierin, dat geen aandacht geschonken is aan de schommelingen die het beschavingspeil in ieder land op zichzelf in den loop der tijden vertoond heeft. We kunnen gerust aannemen, dat de Noordelijke volken van Europa uit verstandelijk en artistiek oogpunt tegenwóórdig de zuidelijke achter zich laten en de leiding van hen overgenomen hebben. Reeds *Adam Ferguson* heeft er uitdrukkelijk voor gewaarschuwd den cultureelen aanleg van een volk niet te beoordeelen naar den toestand op een bepaald tijdstip. Zie zijn „*Essay on the history of civil society*” (Londen 1767). Eerder zou men zich kunnen vereenigen met de algemeene bewering van *Isaak Iselin*¹⁾, dat de beschaving zich het eerst ontwikkeld heeft in streken, begunstigd door een mild klimaat en naderhand ook in streken met een ruwer klimaat doorgedrongen is. Mits we er maar aan denken, dat de herbergzaamheid van een land meestal eerst door de menschen moest geschapen worden: ook Mesopotamië en Egypte waren oorspronkelijk moerassen en onvruchtbare steppen. Bovendien kan ook in een onherbergzaam land een hooge beschaving tot bloei komen, zooals op IJsland.

We zullen nu nog iets zeggen over de opvattingen, die dezelfde schrijvers hadden over den invloed van het geografisch milieu (met uitzondering dus van de reeds behandelde temperatuursinvloeden).

Alle drie zijn het erover eens, dat de bergbewoners dapperder en vrijheidslievender zijn dan de menschen in de vlakke, eenerzijds ten gevolge van de grootere koude op de bergen, anderzijds door de betere verdedigbaarheid tegen vijandelijke invallen en de grootere onvruchtbaarheid van den bodem. Buitengewoon onkrijgshaftig zouden de bewoners van vruchtbare vlakten zijn, die evenals de tropische volken daardoor gemakkelijk onder despotische heerschappij zijn geraakt. Vooral *Montesquieu* betoogt breedvoerig, dat in heete landen het gevoel voor burgerlijke vrijheid ontbreekt en overal een slaafsche geest heerscht. Daardoor ligt hier de gunstigste ontwikkelingsbodem voor groote, despotisch geregeerde rijken. Reeds *Destutt de Tracy* merkt in zijn commentaar op de *Esprit des Lois* hiertegen op, dat politieke knechtschap ook bestaat in streken, waar vroeger vrijheidslievende menschen leefden, zooals in Griekenland, Italië en Afrika. En het reusachtige Russische rijk ligt toch niet in de tropen!

In al deze theorieën is bijna uitsluitend rekening gehouden met de verschillen tusschen een warm en een koud klimaat, maar zelden met het zeer belangrijke onderscheid tusschen land- en zeeklimaat. Alleen

¹⁾ Ueber die Geschichte der Menschheit, Basel 5e Aufl, 1786.

Ferguson doelt erop bij de bespreking van de klimaatsverschillen tusschen Griekenland en Italië.

Uit de geschiedenis kan men altijd naar believen voorbeelden en tegenvoorbeelden halen, die de stellingen moeten illustreeren. Dat de Zwitsers dapper zijn, kan niet ontkend worden, maar de Duitsche landsknechten konden zich in alle opzichten met hen meten. De Tirolers hebben weliswaar een heldenstrijd gevoerd tegen de Franschen en Beieren, maar de eigenlijke opstand tegen Napoleon ging toch uit van het in de vlakte gelegen Pruisen, dat strijders leverde, die in krijgshaftigheid zeker niet bij de Tirolers achter stonden. De beste soldaten van Italië komen niet uit het bergachtige Sicilië, maar uit de vlakte van Piemont. In de gevechten van de Engelsche revolutie konden de Schotten meestal niet op tegen de Parlementstroepen, die uit de vlakte voortkwamen. Bovendien sluiten een krijgshaftige geest en een gewillige schikking onder een despotische heerschappij elkaar niet uit: men kan moeilijk ontkennen, dat de Russen goede soldaten zijn!

Bij *Falconer* speelt ook de voeding een rol. Planteneters zouden zachtere zeden hebben dan vleescheters. Vreemd genoeg kiest hij juist de Japanners om te bewijzen, dat overmatig vleeschgebruik de zeden verruwt. En zelfs al had hij gelijk, dan moeten we nog in het oog houden, dat de voedingswijze van een volk niet uitsluitend door geografische omstandigheden bepaald behoeft te worden.

Tenslotte schrijft *Bodin* aan de luchtstromingen een grooten invloed toe op het volkskarakter. Een rustige hemel, zooals in Italië en Egypte, werkt kalmeerend op de zeden, terwijl voortdurende lucht-bewegingen zooals in Languedoc, Opper-Duitschland en Hongarije ongestadige en ruwe menschen kweeken. Evenzoo verklaart *Diderot* den roerigen geest van zijn landslieden op het Plateau van Langres uit de voortdurend wisselende windrichting¹⁾.

Ook *Herder*²⁾ wil van de door *Bodin* uitgedachte natura insita niets weten. Dit staat hiermee in verband, dat hij in tegenstelling tot *Kant*³⁾ het bestaan van afzonderlijke menschenrassen niet erkende.⁴⁾ Wat den invloed van de geografische omstandigheden op den geest betreft, staat hij ongeveer op hetzelfde standpunt als *Montesquieu* en de geografische waarde van zijn boek bestaat dan ook veel minder in de daarin geuite bijzondere denkbeelden dan wel, zooals *Ratzel* zegt: „in de overschrijding van den drempel, die ligt tusschen de

1) Vergelijk: Ratzel: „Anthropogeographie”, blz. 534.

2) Ideen zur Geschichte der Menschheit, Riga 1784—'91.

3) Kant's opstel: „Bestimmung des Begriffs von einer Menschenrasse” is wel direct tegen Georg Forster gericht, die de zijde van Herder gekozen had, maar bestrijdt eigenlijk indirect Herder zelf.

4) Zijn denkbeelden over den invloed van de natuur op het lichaam zijn geheel in den geest van Zimmermann gebleven.

afzonderlijke waarneming der volken en den kijk op de menschheid als geheel."

Tegenover al deze eigenlijk min of meer fantastische opvattingen doet de nuchtere en kritische behandeling der gestelde problemen door *David Hume* weldadig aan. Bij zijn essay's is er een met den titel: „Of national characters”.¹⁾ Wie er niet aan denkt, dat deze verhandeling, reeds eenige jaren vóór den *Esprit des Lois* verschenen is, zou licht geneigd zijn daarin een bestrijding van Montesquieu's denkbeelden te zien. De gedachtengang is ongeveer als volgt:

Algemeen verbreid is de meening, dat het volkskarakter bij alle individuen van één volk ongeveer hetzelfde is. In zekeren zin is dit ook juist, omdat een volk wel degelijk bepaalde zeden en gewoonten bezit. In Zwitserland zijn de menschen over het algemeen achtenswaardiger dan in Ierland; het Fransche volk is vroolijker en geestiger dan het Spaansche; de Engelschen zijn knapper dan de Denen. De oorzaken van deze verschillen zijn tweeërlei: directe invloeden op den geest (moral) en physische oorzaken. Tot de eerste behooren: regeeringsvorm, rijkdom, armoede, economische positie, enz.; tot de tweede: lucht en klimaat, die ongemerkt op den lichaamstoestand inwerken en daardoor tegelijk op het karakter. Vooral de eerste zijn beslissend voor de karaktervorming van het individu en als men een volk als een verzameling van individuen beschouwt, dus ook voor den aard van het volkskarakter. Evenals harde arbeid en kwellende zorg voor den dag van morgen den mensch ongeschikt maken tot geestelijke verheffing, zal een hardvochtige regeering den bloei van kunsten en wetenschappen onmogelijk maken. Dat deze „moreele” invloeden inderdaad uitwerking hebben, blijkt duidelijk bij de verschillende beroepen. Welken enormen invloed het beroep uitoefent op het individu en hoe sterk het zijn karakter veranderen kan, leert het voorbeeld van priesters en soldaten. De laatsten hebben door de onbestemdheid van hun lot een neiging tot leeglooperij en het bedrijven van wandaden. Zij zijn dom, hoewel hun domheid een weinig beperkt wordt door den verheffenden invloed, die van een voortdurend wisselend milieu uitgaat. Verder worden zij gekenmerkt door een zekere rondborstigheid, die zij ook tegenover een eerlijken vijand niet verloochenen. Hun tegenhangers zijn de priesters, die bij alle godsdienstige gezindten dezelfde eigenschappen vertoonen. Niet altijd gaat de persoonlijkheid door het beroep verloren, maar zij wordt er wel door onderdrukt. Anders staat het evenwel met de physische oorzaken. „Wat de physische oorzaken betreft,” zegt *Hume*, „ben ik geneigd sterk te twijfelen aan hun werking op dit punt. En ik geloof dan ook niet, dat de mensch ook maar een deel van zijn karakter of geestelijken aanleg te danken heeft aan lucht, voedingswijze of

¹⁾ Essays. D. 21. 1741—'42.

klimaat". Op het eerste gezicht lijkt eerder een tegenovergestelde meening aannemelijk, want de voorbeelden van invloeden op andere wezens liggen voor het grijpen. Honden en paarden groeien niet overal op tot denzelfden volledigen wasdom. De vechtlust van bulldoggen en kemphanen is in Engeland het grootst; Vlaanderen is bekend om zijn sterke paarden, Spanje om zijn kleine paardjes en in het algemeen om zijn mooi vee. Bij overplantingen gaan deze eigenschappen gewoonlijk verloren. Anders is het bij den mensch. Door de groote ontwikkeling van zijn verstand hebben deze oorzaken weinig invloed en treden andere meer op den voorgrond. De sociale en politieke samenwerking der menschengroepen brengen de individuen dichter tot elkaar; ondeugden en deugden worden wederzijds uitgewisseld en men maakt vanzelf kennis met de gevoelens en denkwijzen van zijn medeburgers. Tegelijk met de gemeenschappelijke taal ontstaan overeenkomstige zeden, die samen het volkskarakter vormen. Dit bestaat dus uit een groote massa aangeboren eigenschappen en neigingen; individueel zal dus deze vermenging een verschillend resultaat opleveren. In een jonge samenleving zal een of andere eigenschap uit deze vermenging het overwicht verkrijgen en aan het volkskarakter op den duur een bepaalde tint geven. Tegen den invloed van het fysiek milieu op het volkskarakter voert *Hume* verder nog de volgende argumenten aan:

1. In uitgestrekte rijken, die vele eeuwen hebben bestaan, treffen we overal hetzelfde volkskarakter aan. De Chineezers staan bekend om de overeenkomst hunner denkbeelden ondanks de groote klimaatsverschillen in de verschillende provincies.

2. Kleine staten, die dicht tegen elkaar aan liggen, vertoonen ondanks de gelijke natuur dikwijls de grootste verschillen in zeden en karakter. De Atheners waren verstandig, beleefd en blijmoedig, de Thebanen dom, boersch en flegmatisch. (Plutarchus vertelt, dat de inwoners van Piraeus zelfs een heel andere geestesgesteldheid hadden dan de eigenlijke Atheners).

3. Staatkundige grenzen zijn dikwijls tegelijk scherpe karaktergrenzen. De bewoners van Languedoc en Gascogne zijn de vroolijkste menschen van Frankrijk, maar, „als men de Pyreneeën overgaat, komt men in Spanje". Is het denkbaar, dat de lucht met de dikwijls toevallige politieke grenzen méé verandert?

4. Waar verstrooide volken nog een band van saamhoorigheid bezitten, gaan zij niet op in de volken, waaronder zij leven, maar behouden hun gemeenschappelijke zeden, zooals de Joden en Armeniërs. Ook de Jezuieten vertoonen overal eigen karaktertrekken.

5. Toevallige verschillen in spraak, godsdienst, enz. veroorzaken gewoonlijk op den duur scheidingen tusschen de bewoners van hetzelfde land. Turken en Grieken wonen reeds eeuwen bij elkaar, maar tegenover de dapperheid, waardigheid en onkreukbaarheid der

Turken staat nog altijd de verlegenheid, lafheid en luchthartigheid van de Grieken.

6. Ook bij kolonievorming blijft het volkskarakter van het moedervolk behouden. Ook tegenwoordig nog zijn de nakomelingen van Engelschen, Hollanders en Spanjaarden in Amerika duidelijk te onderscheiden.

7. De zeden van een volk veranderen in den loop der eeuwen ten gevolge van de staatkundige omvormingen. Men lette slechts op het verschil tusschen de oude en de nieuwe Grieken; men vergelijke de Romeinen met de lafhartige, geslepen Italianen van tegenwoordig! De oproerige geest der Spanjaarden is tegenwoordig geheel verdwenen. De Batavieren waren vroeger allen prachtsoldaten, terwijl de Hollanders hun eigen oorlogen met vreemde soldaten voeren. In vroegere eeuwen waren de gemoederen in Engeland heftig bewogen, terwijl men daar nu onverschillig staat tegenover de religieuze vragen.

8. Waar naburige volken in nauwe politieke, commercieele of andere relaties met elkaar staan, komen daaruit overeenkomstige gewoonten voort.

9. Sommige volken hebben, ofschoon zij één taal spreken, een minder gelijkvormig en uitgesproken karakter dan andere volken. In Engeland ontbreekt door de vèrgaande godsdienstige verdraagzaamheid een alleenheerschend en daardoor eenheidbrengend geloof, als Spanje heeft.

Men zou misschien kunnen zeggen, vervolgt *Hume*, dat de gematigde landen een minder uitgesproken karakter hebben, maar door in dergelijke verschillen af te dalen, begeeft men zich op gevaarlijk terrein. Er wordt wel gezegd, dat in zonnige landen de menschen vroolijker zijn, maar behalve de Franschen, Grieken, Egyptenaren en Perzen wonen daar ook de ernstige en deftige Spanjaarden, Turken en Chineezers. Ook zou de taal in het Zuiden welluidender klinken dan in het Noorden, maar het Arabisch is bekend om de onaangename keelgeluiden, waarmee het doorspekt is. De Grieken en Romeinen pleiten voor den fijneren geest van de Zuidelijke volken, maar in IJsland woonde en woont nog een bevolking, die wilskracht, kennis en wetenschappelijke scholing in zich vereenigt. *Boas* meent, dat de Zuidelijke volken over het geheel wel geestelijk op hooger peil staan dan de Noordelijke, maar dat deze, als zij zich eenmaal ontwikkeld hebben, tot veel hoogere ontwikkeling kunnen komen. Zoo vergelijkt *Dr. Berkeley* de hersenen der Zuidelijke volken met komkommers, die over het geheel betrekkelijk goed zijn, maar toch niet boven de middelmaat uitkomen; de Noordelijke daarentegen met meloenen, waarvan er een op de vijftig goed, maar dan ook in alle opzichten schitterend is.¹⁾ *Hume* nu leidt ook deze verschillen af uit geestelijke

¹⁾ Zonder uit te weiden over de al of niet juistheid van deze vergelijking,

oorzaken. Kardinaal *Bentivoglio*¹⁾ acht de Noordelijke volken zedelijker en eerlijker dan de Zuidelijke en stelt de Italianen en Spanjaarden tegenover de Duitschers en Vlamingen. Maar ook dit onderscheid is slechts toevallig. De oude Romeinen waren van even strenge zeden als de tegenwoordige Turken. Dat de meeste veroveraars van het Noorden naar het Zuiden getrokken zijn, is te begrijpen, doordat in het Noorden voor hen zoo weinig buit te maken viel. En de Saracenen deden juist het tegenovergestelde! Er is wel beweerd, dat alle moedige dieren vleescheters zijn en dat daaruit ook de dapperheid van de Engelschen te verklaren is. Hier tegenover staat, dat bijv. ook de Zweden zich door groote dapperheid onderscheiden. Van alle eigenschappen van een volk is over het algemeen juist de dapperheid het meest onzeker, omdat die alleen maar van tijd tot tijd in praktijk gebracht behoeft te worden en slechts door een duurzame tucht en vaste overlevering in stand gehouden kan worden.²⁾ In het Noorden zou verder een bijzondere begeerte naar drank bestaan, in het Zuiden vooral naar liefde. Hieraan kunnen misschien physische invloeden ten grondslag liggen, maar waarschijnlijker is, dat ook hier de oorzaken in het „moreele” liggen. *Diodor* neemt aan, dat de Galliërs zoo begeerig naar wijn waren, omdat deze drank in het Noorden zeldzaam was en omgekeerd zoekt hij voor de hartstocht van de Zuidelijke volken de oorzaak in de geringe bekleeding van het lichaam, terwijl ook de noodzakelijkheid van volhardenden arbeid in het Noorden de zinnelijkheid tegenwerkt. Het verband tusschen al deze dingen is echter twijfelachtig en nog heelemaal niet verklaard. Immers de oude Grieken hielden ondanks hun warm klimaat wel van een flinken dronk en de negers vinden de hun gebrachte alcoholische dranken de lekkerste van hun genotmiddelen.

Van de denkbeelden van *Hume* hadden *Montesquieu* c.s. heel wat kunnen leeren. Ze zijn in dien tijd ternauwernood aangekeken, althans niet grondig verwerkt. Eerst *Ratzel*³⁾ heeft dit gedaan. Hij ontkent niet de onhoudbaarheid van de opvattingen van *Montesquieu*, maar komt op tegen de radicale verwerping ervan door *Hume*. Nu heeft *Ratzel* wel gelijk, als hij zegt: „dat de taak toch moeilijk hierin kan bestaan een regelrecht verband te zoeken tusschen land en volk,” maar het is dan toch allereerst de verdienste van *Hume* geweest, aangetoond te hebben, dat zulk een direct verband niet bestaat. Al mag hij wat te ver gegaan zijn door alle verband te ontkennen, toch geloof ik, dat deze zwakheid, die hem terecht door *Ratzel* onder het

mogen we toch aannemen, dat zij in één geval treffend is, n.l. ten aanzien van de Italiaansche en Duitsche muziek.

1) Zooals later ook *Montesquieu* en *Falconer*.

2) Men vergelijke het redelooze, mismoedige gedrag van de Pruisen na Jena met hun dapperen heldenmoed in de vrijheidsoorlogen.

3) t. a. p. blz. 44—45.

oog gehouden is, in den grond van de zaak alleen hierop neerkomt, dat hij zich een beetje onvoorzichtig uitgedrukt heeft. Had hij zich, getrouw aan zijn scepticisme, ongeveer als volgt uitgedrukt: „Alle tot nu toe veronderstelde verband en samenhang is in geen enkel opzicht bewezen; alles wat er voor aangehaald is, kan beter op andere wijze verklaard worden en zoolang niet betere bewijsgronden aangevoerd zijn, kan ik mij er niet mee vereenigen; in ieder geval is het klimaat slechts een bijoorzaak voor het ontstaan van het volkskarakter”, dan zou zijn stelling onaantastbaar geweest zijn. Want ook *Ratzel* is, zooals we zullen zien, niet in staat om aan te toonen, dat het beeerde verband wél bestaat.

Hij heeft tegenover de door Hume aangevoerde nieuwe gronden even zoovele contra-argumenten aangevoerd, die we hier laten volgen:

1. Hoe verder de onderzoekingen gaan, des te grootere verschillen toonen zij aan tusschen Noord- en Zuid-, Oost- en West-Chineezen.

2. Hun verleden is niet lang genoeg gemeenschappelijk geweest om de verschillen, die door afstamming en de natuurlijke gesteldheid tusschen Atheners en Thebanen bestonden, uit te wisschen.

3. Spanje en Frankrijk loopen wat ligging en bodemgesteldheid betreft sterk uiteen en hebben dan ook een heel verschillend verleden.

4. Niemand ontkent, dat de vatbaarheid voor vreemde invloeden bij de volken verschillend is.

5. Turken en Grieken wonen eerst sedert betrekkelijk korten tijd bij elkaar. De half-Europeesche, half-Aziatische ligging van hun woonplaatsen heeft dezelfde uitwerking op beide volken.

6. In een paar eeuwen tijds ontstonden reeds groote verschillen tusschen de bewoners van Nieuw-Engeland en Virginië en de Engelsen; ook tusschen de Boeren in Zuid-Afrika en de Hollanders.

7. Door vermenging en veranderde staatkundige en economische omstandigheden weken de dochtervolken reeds vroeg van de Grieken en Romeinen af.

8. Vooropgesteld, dat met het verkeer bloedsmenging en uitwisseling van cultuurwaarden gepaard gaan.

9. Bij geen enkel volk en bij geen enkel ras ontbreken de grondeigenschappen der menschheid, waarvan het een deel is. Van de diepste rasverschillen is echter het milieu mede de oorzaak.

Voordat we nu overgaan tot een bespreking van deze kritiek van *Ratzel* op de argumenten van *Hume*, willen we nog eenige opmerkingen maken. De door *Hume* gemaakte onderscheiding tusschen „moral” en „physical causes” komt ongeveer overeen met die van *Comte* tusschen fysiek en sociaal milieu. Volgens de aanhangers van de leer van den directen natuurinvloed vloeit het sociale milieu

weer uit het fysieke voort. We kunnen niet ontkennen, dat dit inderdaad in bepaalde omstandigheden het geval kan zijn. Zeker is echter, dat deze verhoudingen door allerlei andere factoren beïnvloed worden. In de eerste plaats speelt alles, wat we kunnen samenvatten onder „historische toevalligheden” een groote rol. Hun bestaan wordt, althans in theorie, ontkend door hen, die een oorzakelijk verband aannemen tusschen natuur en geestesgesteldheid; practisch echter is niemand in staat een dergelijk verband aan te toonen. Voor dat dit probleem door filosofen en kennis-theoretici opgelost is, blijft ons dus niets anders over dan het z.g. historische toeval als onbekende grootheid in onze vergelijking in te voeren. Het is eigenlijk ook nog de vraag of ons waarnemingsvermogen wel in staat is het bestaan van zulk een oorzakelijk verband, niet alleen in het algemeen, maar ook in bepaalde gevallen, te kunnen aantonen. Wie echter beweert, dat het wél bestaat, moet daarvan ook den bewijslast op zich nemen.

Laten we nu trachten eenige klaarheid te brengen in het probleem van den rassenaanleg. Was het bepalen der lichamelijke raseigenschappen reeds gevaarlijk terrein, bij de geestelijke wordt het nog veel gevaarlijker. Zoo zou het denkbaar kunnen zijn, dat de geestelijke eigenschappen uit de lichamelijke voortspruiten. Houdt men vast aan constante rasverschillen in historische tijden, dan zouden dus ook de geestelijke eigenschappen een constanten vorm moeten vertoonen. In hoeverre in vóór-historischen tijd de geografische omstandigheden ingewerkt kunnen hebben op de vorming der rassen en hun geestelijke kenmerken, kan nooit met zekerheid gezegd worden. Ook is het denkbaar, dat naast dezen rassenaanleg andere psychische eigenschappen in historische tijden door het milieu ontwikkeld zijn. Het probleem wordt nog moeilijker door de noodzakelijkheid onderscheid te maken tusschen den aanleg zelf en de met het milieu en andere omstandigheden wisselende uitingsvormen daarvan¹). Bovendien moeten we, als we werken met het begrip rassenaanleg, in bijzonderheden aantonen, hoe het raskarakter weer het volkskarakter beïnvloedt, omdat de begrippen ras en volk elkaar niet dekken en bijna alle volken tot meer dan één ras behooren.

Beschouwen we nu de kritiek van *Ratzel* nader, dan moeten we toegeven, dat hij theoretisch de mogelijkheid van de beïnvloeding van het volkskarakter door het klimaat gered heeft. Hoewel de bezwaren van *Hume* alleen gericht zijn tegen de meening, dat de beïnvloeding

¹) Een aanduiding van dit onderscheid vindt men in de opmerking van Ferguson, dat de tegenwoordige Grieken met denzelfden geestesaanleg kwaadaardig, slaafsch en sluw zijn, hun voorvaderen daarentegen vurig, geestig en moedig.

in korten tijd plaats vindt, heeft Ratzel zoo dikwijls het tijdsverloop moeten uitschakelen, dat er van een historisch-geografische beschouwing geen sprake meer is. Vanuit het standpunt van *Ratzel* zou men er dus van moeten afzien historisch-geografische vergelijkingen te treffen. In hoeverre dan toch in bepaalde gevallen een wisselwerking tusschen klimaat en volkskarakter aangenomen kan worden, moet tenslotte aan den subjectieven beoordeelaar overgelaten worden. Dat, zooals *Ratzel* beweert, de historische verschillen tusschen Spanje en Frankrijk samenhangen met ligging en klimaat, is zeer zeker in dezen vorm niet waar; dát die verschillen invloed gehad hebben, kan men naar believen al dan niet aannemen. Hetzelfde geldt voor de karakterverschillen tusschen de Chineezers in de onderscheidene provincies. In ieder geval moet men er voor waken, zeer kleine geografische verschillen overmatig op te blazen, als op den voorgrond tredende karakterverschillen dit toevallig wenschelijk maken. Als het dicht bij elkaar wonen van Thebanen en Atheners of van Grieken en Turken zelfs na eeuwen geen assimileerende werking uitgeoefend heeft, ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat de inwerking van het klimaat in historische tijden op zijn minst genomen zeer gering is geweest. Hetzelfde kan men zeggen ten aanzien van de Joden en Armeniërs.

Terecht verwijt *Ratzel Hume*, dat hij alleen rekening houdt met het klimaat en niet met de andere geografische omstandigheden. Maar het gaat niet aan dit te bestempelen als een denkfout van een man als *Hume*, want deze heeft juist met opzet de andere invloeden weggelaten om het probleem eenvoudiger te maken. Als de bewoners van Nieuw-Engeland en de Boeren inderdaad een ander karakter hebben dan de moedervolken, is dit volkomen te verklaren uit het sociale milieu, zonder te letten op klimaatsverhoudingen.

In de heele polemiek tusschen *Ratzel* en *Hume* gaat het goed bezien niet zoozeer om zwaarwichtige bewijsgronden als wel om subjectieve meeningen. Als men in de physica de wetmatigheid van de werking eener kracht wil vaststellen, tracht men die werking in bijzondere gevallen in cijfers uit te drukken en is men niet tevreden met algemeene indrukken. Een dergelijke methode moet ook toegepast worden, als men de hier besproken problemen wat wetenschappelijker wil behandelen. Al kunnen we bij psychische verschijnselen niet zoo goed experimenteren en moeilijk het verkregene in cijfers vastleggen, in de eerste plaats is het onze taak de definities, vooral van een volkskarakter, scherper en juister te maken, waardoor het gebruikelijke langs elkaar heen praten met duistere algemeenheden onmogelijk gemaakt wordt. Verder is het noodzakelijk, zooveel mogelijk de niet-klimatologische invloeden meer naar voren te brengen en meer en meer met de werking van deze factoren op de hoogte te komen. Hier zij slechts gewezen op de beteekenis van het

ras, die wel vaak heel erg overschat is, maar zeer zeker een eigen rol speelt bij de ontwikkeling van het volkskarakter¹⁾.

Toch zou er bij de poging om de beteekenis van het ras en van het historische toeval van de zuiver geografische invloeden te scheiden, een groote speelruimte blijven voor het subjectieve inzicht van den onderzoeker. Om deze subjectiviteit zooveel mogelijk uit te schakelen, is het hoogst noodzakelijk niet van te voren te zweren bij een bepaalde theorie, maar met groote behoedzaamheid en kritischen geest in ieder afzonderlijk geval de verschillende factoren, die in aanmerking komen, tegen elkaar af te wegen²⁾.

Daarom is het een zeer laakbare aardigheid — *Ratzel* waarschuwt er uitdrukkelijk voor — alleen uit aesthetische gronden het volkskarakter met den aard van het landschap op één lijn te stellen. Wil men het volkskarakter verklaren uit den aesthetischen indruk, welken het land op den vreemden bezoeker maakt, dan kan dat wel aantrekkelijke lectuur zijn, maar men mag daarin toch geen objectieve wetenschap zien³⁾. Toch vervalt *Ratzel* zelf bij gelegenheid

1) Op de beteekenis van het ras voor het volkskarakter wees, gedeeltelijk in tegenspraak met *Ratzel*, onlangs *Hellpach*. Terwijl *Ratzel* zekere gelijkvormige verschillen tusschen de karakters van Noord- en Zuid-Duitschers, Noord- en Zuid-Franschen, enz. verklaart uit de geografische breedteverschillen, merkt *Hellpach* op, dat men die ook zou kunnen verklaren uit het al of niet bestaan van een Germaansche (beter: Noord-Europeesche) raskern.

2) Dat wij zelfs na de vaststelling van een oorzakelijk verband toch den aard ervan moeilijk in bijzonderheden kunnen leeren kennen, heeft de reeds meer genoemde *Ferguson*, een jongere vriend van *Hume*, ons in de volgende bewoordingen duidelijk gemaakt, hoewel hij niet geheel afwijzend staat tegenover de erkenning van den invloed der natuur: „Ook dezelfde mensch heeft een andere gezondheidstoestand, naarmate voedsel, lucht en beweging veranderen, maar zelfs bij deze bekende voorbeelden weten we niet, hoe we ons het verband tusschen deze oorzaken en hun uitwerking moeten voorstellen en ofschoon de luchtstreek, die zooveel van deze invloeden tegelijk meebrengt, best een zekere regelmatige werking op het karakter van de menschen kan uitoefenen, kunnen we toch nooit de hoop koesteren den aard van deze invloeden te leeren kennen, voordat we het heele samenstel van fijne werktuigen, waarmee onze geest zulke groote dingen doet, onderzocht en verklaard hebben, wat echter, naar algemeen wordt aangenomen, nooit het geval zal zijn.”

Duitsche vertaling van het aangehaalde essay, Leipzig 1768. blz. 18 e.v.

3) Hiertoe behoort het gaarne gelegde verband tusschen den helderen Zuidelijken hemel en het opgewekte gemoed van de bewoners, of tusschen de eentonigheid van steppen en woestijnen en de gelijkmatigheid van de Bedoeïnen. Een zeer goed voorbeeld geeft *Ratzel* zelf op blz. 42. Maar men kan gemakkelijk voor ieder van zulk een voorbeeld een tegenvoorbeeld vinden. Merry Old England was waarlijk niet gezegend met een overgroot aantal zonnige dagen, terwijl de Eskimo's in vroolijkheid niet veel voor de Zuidelijke volken zullen onderdoen. En op den deftigen ernst van de Spanjaarden heeft *Hume* reeds gewezen.

Deze aesthetische beoordeeling is ook bij de verklaring van lichaamseigenschappen toegepast. Volney, („Voyage en Syrie et en Egypte”, Parijs 1787), op

ook in die fout¹⁾. Verder treft hem het verwijt, dat hij over het algemeen niet scherp genoeg onderscheid maakt tusschen direct werkende klimaatsinvloeden en oorzaken, die wel door het sociale milieu bepaald worden, maar toch indirect weer uit de geografische omstandigheden voortvloeien.

B. *De invloed van de natuur op de gedragingen der volken in de historie.*

Omdat de opvattingen, die in den tijd der Verlichting over dit probleem bestonden, door *Wünsche*²⁾ uitvoerig behandeld zijn, behoeven we hier alleen de belangrijkste gezichtspunten kort te vermelden.

Zooals reeds gezegd, moet men de theorie van den invloed van de natuur op de historische gebeurtenissen geheel en al scheiden van die op den geestesaanleg van de volken. Terwijl men bij de laatste terug kan gaan tot *Hippocrates*, vindt men den grondslag voor de eerste bij *Strabo*. Terecht zegt *Wünsche*, dat de denkbeelden van *Strabo* in tegenstelling tot die van *Hippocrates* dikwijls heel modern lijken³⁾. Terwijl het bij de beïnvloeding van de geestelijke eigenschappen door de natuur hoofdzakelijk ging om het klimaat en de overige geografische omstandigheden hoogstens een indirecte rol speelden, is de verhouding bij het nu te behandelen vraagstuk juist omgekeerd. Alleen *Montesquieu* schrijft aan het klimaat wel een grooteren invloed toe op den loop der historie. Door de bestaande verschillen in dapperheid, die bepaald worden door het klimaat, worden volgens hem de groote veroveringstochten en volksverhuizingen veroorzaakt. Opmerkelijk is in dit verband de meening van *Herder*, dat de loop der historie ook dikwijls door het klimaat tegengehouden is, omdat de veroveraars door groote moeilijkheden, zooals besmettelijke ziekten, die door klimaatsveranderingen veroorzaakt

wien de negers den indruk maakten voortdurend te knipoogen, brengt hun gelaatsuitdrukking zonder meer in oorzakelijken samenhang met de verblindende zonnestralen in hun land. Evenzoo doet zelfs Kant, als hij de koude van Noord-Azië verantwoordelijk stelt voor de gelaatsuitdrukking der Mongolen.

¹⁾ T.a.p. blz. 360/61 haalt hij, naar allen schijn ermee instemmend, een vergelijking van Drayer aan tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Staten van Noord-Amerika, waarvan de bizonderheden wel juist schijnen, maar de waarde van het geheel duidelijk wordt door de volgende slotzin: „Om de onder een dak levende menschen te overtuigen, moet men een beroep doen op hun verstand; om hetzelfde te bereiken bij menschen, die onder den blooten hemel leven, moet men op hun gevoel werken.”

²⁾ Alwin Wünsche: „Die geschichtliche Bewegung und ihre geographische Bedingtheit bei Karl Ritter und bei seinen hervorragenden Vorgängern in der Anthropogeographie”, Diss. Leipzig, 1899.

³⁾ Uit het woord „modern” moet men niet afleiden, dat de denkbeelden van Hippocrates tegenwoordig geheel prijsgegeven zijn; het woord beteekent hier zooveel als kritisch-beredeneerd tegenover onkritisch-fantastisch.

werden, op hun zegetochten werden gestuit. Wel kan men het eens zijn met *Montesquieu*, dat handel en verkeer bevorderd worden, doordat de landen verschillende producten opleveren tengevolge van de bestaande klimaatverschillen.

Verder vinden we bij *Montesquieu* reeds denkbeelden over den invloed van de geografische gesteldheid van den bodem op de historische ontwikkeling. Zoo wijst hij op sommige door de natuur begunstigde handelssteden; ook op het feit, dat de staatkundige verhoudingen door de verruiming van den geografischen gezichtskring gewijzigd kunnen worden. Hij doelt op den achteruitgang van Venetië en Genua door de ontdekking van Amerika. De ligging op bergen en eilanden gaf volgens hem beschutting tegen vijandelijke veroveraars, terwijl groote en vooral vruchtbare vlakten altijd naburige volken aangelokt hebben. De bodemgesteldheid van Europa heeft door het gemis aan groote vlakten als de Aziatische, de ontwikkeling van vele kleine staten bevorderd. Ook groote wouden en moerassen in de vlakte belemmeren de ontwikkeling van groote staten. De beteekenis van de groote rivieren is, zooals ook *Wünsche* opmerkt, door *Montesquieu* niet genoeg naar waarde geschat, daarentegen weer wel de verlokking, die bodemschatten in vreemde landen op kooplieden en veroveraars uitoefenen.

Deze, door *Montesquieu* slechts hier en daar terloops gemaakte opmerkingen, zijn door *Herder* en *Heeren*¹⁾ verder uitgewerkt. Men vindt bij hen vele origineele en vruchtbare denkbeelden. *Wünsche* heeft de beteekenis van *Herder* op de volgende treffende wijze gekenschetst: „Bij *Karl Ritter* vindt men later geen enkele hoofdgedachte over de afhankelijkheid der historische ontwikkeling van de voorwaarden, die het aardoppervlak stelt, welke niet reeds, in een algemeen kleed gestoken, bij *Herder* te vinden is. En dezelfde gevallen van verband en samenhang, waarvan de bestudeering en uitvoerige beschrijving volgens *Karl Ritter* juist het nieuwe en de vooruitgang beteekende in zijn aardrijks-„kunde”, vergeleken bij de aard-„beschrijving” van vóór zijn tijd, werden reeds door *Herder*, volkomen bewust van hun beteekenis, met den meesten nadruk aangewezen als de hoofdpunten bij de behandeling van de beïnvloeding van de geschiedenis der menschheid door de gesteldheid van den bodem.”

Heeren steunt min of meer op *Herder*. En hij is daarom voor de ontwikkeling van de geografie van bijzondere beteekenis, omdat *Ritter* door hem sterk beïnvloed en daardoor indirect van *Herder* afhankelijk geworden is.

Hoewel *Herder* duidelijk zag, hoe sterk de geschiedkundige ontwikkeling door de bodemgesteldheid beïnvloed is, vermeed hij toch de

¹⁾ „Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt”, Göttingen 1793/96.

eenzijdigheid hierin de eenige oorzaak te zien. De anthropogeografische wetten gelden immers niet op dezelfde wijze als de wetten van de physische geografie, omdat we hier te maken krijgen met het probleem van den vrijen wil. Verder moeten we eraan denken, dat de geschiedenis der menschheid heelemaal niet een onsaamenhangende opeenvolging van gebeurtenissen en toestanden is, maar dat de eenmaal ontketende krachten ook in volgende tijdperken nog nawerken; ook, dat de weg, dien de geschiedenis neemt, nieuwe verhoudingen tusschen mensch en aardbodem mogelijk maakt, die niet uit het wezen van de natuur zelf voortspruiten. Hoe de beteekenis van de geografische ligging zich in den loop der geschiedenis kan wijzigen, komt duidelijk tot uiting, als men *Strabo* met *Herder* vergelijkt. Voor den eerste bijvoorbeeld is de ligging van Portugal overeenkomstig de geschiedkundige ervaring van dien tijd en de toenmalige grootte van de bekende wereld een randligging; in den tijd van *Herder* kende men echter den oceaan reeds als de verbinding met de overzeesche gewesten. *Herder* houdt dan ook streng vast aan de meening, die hij zich eenmaal gevormd had, dat de geografie een onafscheidelijk geheel vormt met de natuurgeschiedenis en de volkerenhistorie en aan deze beide haar richtlijnen moet ontleenen. De krachtigste stooten tot historische verschuivingen gingen volgens hem uit van nomadenvolken, die weer door de natuurlijke gesteldheid van hun land gedwongen waren er een dergelijke levenswijze op na te houden. Wijde steppen en vooral hoogvlakten dienden tot woonplaats van deze nomaden, die, steunend op hun door de harde natuur gesterkte dapperheid, onweersstaanbaar in de vruchtbare laagvlakte doordrongen. De veroveraars echter ondervonden spoedig zelf weer den invloed van de nieuwe, weelderige levenswijze en moesten tenslotte op hun beurt de macht weer afstaan aan een ander, nog niet tot stilstand gekomen nomadenvolk. Met name vanuit het hoogland van Azië, waarheen *Herder* ook de bakermat van de menschheid verlegt, zijn herhaaldelijk zulke veroveringstochten gehouden, terwijl onderweg nieuwe staten gesticht werden. Dikwijls werden deze tot aan de zee voortgezet. De oorzaken van de staatkundige gebeurtenissen in het oude Voor-Azië zoekt *Herder* ook in de tegenstelling tusschen nomaden en landbouwende volken. Als hij de veroveringen en statenvorming der Assyriërs, Babyloniërs en Perzen zuiver beschouwt als zwerftochten van nomaden en ze dan ook vergelijkt met de strooptochten der tegenwoordige Koerden, Turkomannen en Arabieren, dan is dat een geheel verkeerde voorstelling van zaken, omdat hij dan de beteekenis van de staatkundige organisatie van eerstgenoemde veroveraars volkomen miskent. Ook gaat hij blijkbaar te ver, als hij zijn theorie eveneens toepast op de verhouding tusschen de Grieken en de Macedoniërs, want het eigenlijke Macedonië, waarvan de kern gevormd wordt door kuststreken en rivierdalen, is niet bergachtiger dan Griekenland.

Bovendien heeft niet hun bizondere dapperheid aan de Macedoniërs de overwinning gebracht, maar het feit, dat de Grieken de krijgskunst verleerd waren. Dat ook zuiver historische omstandigheden een rol kunnen spelen bij deze door geografische omstandigheden veroorzaakte volksverhuizingen, laat ook *Herder* doorschemeren, als hij er de aandacht op vestigt, dat dikwijls ook andere volken, die geen lust tot verhuizen hadden, zich hebben laten meeslepen door volken, die zich reeds in beweging gezet hadden. Evenwel zijn het ook niet alleen nomaden en bergvolken geweest, die naburige landen overstroemd hebben: immers, de Germanen zijn vanuit de vlakke doorgedrongen in de bergachtige streken van Europa. Verder zijn ook landbouwende volken tot groote expansie in staat: men denke slechts aan het binnendringen van de Angel-Saksen in Brittannië en het opdringen der Franken naar Gallië. Deze West-Germanen mag men toch niet meer tot de nomaden rekenen. Bij *Herder* speelt de ligging, of zooals hij ook zegt: de wereldligging, een grootere rol dan bij *Montesquieu*. Een bewuste fijnere onderscheiding tusschen ligging in engeren en ruimeren zin, zooals in de moderne handelsaardrijkskunde gebruikelijk is, vindt men bij hem nog niet. In het bijzonder valt hem de voordeelige ligging van Griekenland op en hij wijst op de rol van bemiddelaar tusschen Europa en Azië, die dit land speelt. Ook *Heeren* heeft het daarover en vermeldt, dat de ligging van Griekenland veel gunstiger is dan van het Iberische schiereiland. Door zijn centrale ligging was het niet alleen in staat de meest uiteenlopende cultuurinvloeden te ondergaan, maar werd het ook in de gelegenheid gesteld door de gunstige kustontwikkeling uitgebreide handelsrelaties aan te knopen en tot kolonisatie over te gaan. Een ander opmerkelijk verschil tusschen *Strabo* en *Herder* zien we in de wijze, waarop zij de ligging van Italië beoordeelen. „*Strabo*”, zegt *Wünsche*, „vond, dat Italië beschermd was tegen vijandelijke invallen; *Herder* evenwel meende, dat het zich er juist toe leende. De eerste grondt zijn meening op den eilandvorm, de tweede op de bizondere ligging.” Dit verschil in opvatting kunnen we voornamelijk verklaren uit de verschillende historische ervaring, waarover de auteurs beschikken. In den tijd van *Strabo* was Italië inderdaad beschermd, omdat de Romeinen de natuurlijke grensterkten in staat van verdediging gebracht hadden; ten tijde van *Herder* daarentegen waren deze sterkten reeds eeuwenlang weerloos prijsgegeven. Hieruit volgt, hoe voorzichtig men moet zijn toevallig bestaande historische verhoudingen af te leiden uit geografische omstandigheden ¹⁾.

¹⁾ Hoe gauw men geneigd is den tegenwoordigen historisch-gegroeiden toestand als geografisch noodzakelijk aan te nemen, toont het voorbeeld van Bohemen. Dat het tot Oostenrijk hoorde, ofschoon het een deel van het stroomgebied van de Elbe is, wordt vanzelfsprekend geacht, omdat alleen de Zuid-Oostzijde geen natuur-

Uitvoerig licht *Herder* verder toe, hoe de Phoeniciërs door de ligging en gesteldheid van hun land zich noodzakelijk moesten ontwikkelen tot een handels- en zeevarend volk: zijn meening hierover is zelfs tegenwoordig gemeengoed geworden. Minder gelukkig is hij geweest met zijn karakteriseering van de ligging van Carthago. De voor den handel en veroveringen gunstige ligging van Arabië is hem niet ontgaan. De geslotenheid van China voor vreemde invloeden verklaart hij uit de ligging op den uitersten rand van het Aziatische vasteland. Overigens ontkent hij niet, dat aan de randligging ook voordeelen verbonden kunnen zijn, die o.a. tot uiting komen in den drukken handel en levendigen ondernemingsgeest der West-Europeesche kustvolken. Uit den vorm van Amerika leidt hij af, dat dit land vroeger slechts vanuit het Noorden van Azië op groote schaal bevolkt kan zijn.

Herhaaldelijk spreekt *Herder* over den invloed van de kustontwikkeling en de eilandenvorming: hij legt niet alleen den nadruk op de hierdoor ontstane uitbreiding van verkeersmogelijkheden, maar ook op den eventueelen isoleerenden invloed, dien de zee kan uitoefenen, waaruit hij b.v. de geslotenheid van Japan verklaart. Wij kunnen hieruit tenminste dit leeren, dat de geografische ligging op de bewoners geen invloed uitoefent, die aan vaste wetten gehoorzaamt en dat we dus in de anthropogeografie niet met het filosofische begrip der noodzakelijkheid, doch slechts met mogelijkheden te maken hebben.

Zeer de moeite waard zijn de opvattingen van *Herder* over den invloed van de natuur op het ontstaan van politieke grenzen. Spanje vormt volgens hem een natuurlijke geografische eenheid. Minder juist zijn *Herder's* denkbeelden over de geografische oorzaken van de toenmalige politieke verscheurdheid van Italië. Hij vervalt hier weer in de reeds eerder vermelde fout, den politieken toestand van het oogenblik als geografisch noodzakelijk te beschouwen. Even aanvechtbaar is het, dat hij de machtspositie van het Merovingische rijk toeschrijft aan de sterke natuurlijke grenzen, die Chlodwig het gegeven had. Geheel afgezien van de vraag, of deze grenzen werkelijk nauwkeurig geografisch omschreven waren, kan men toch wel aannemen, dat de successen der Franken in werkelijkheid te danken zijn aan de kracht en de grootte van dit volk. Ook bij het begrip „natuurlijke grenzen”

lijke grenzen heeft. Hiertegenover staat, dat het gedurende de geheele Middeleeuwen met het Noorden veel nauwere betrekkingen onderhield dan met het Zuiden. Naast Moravië, zijn Silezië en Lausitz, in ieder geval deelen van Oost-Frankenland, kroonlanden van Bohemen; de door Ottokar bewerkte vereeniging met Oostenrijk en andere Zuidelijke landen was slechts tijdelijk, evenals die van de Mark Brandenburg onder Karel den Vierden. Eerst in de nieuwe geschiedenis is de vereeniging van Bohemen met Oostenrijk duurzaam geworden(?). Dat juist de Sudeten de grensvormen, kan slechts toegeschreven worden aan den toevalligen afloop van den zevenjarigen oorlog.

moeten we er wel aan denken, dat daarmee niet gezegd is, dat de grenzen beslist noodzakelijk óf hier óf ergens anders moeten loopen, maar dat de grenzen door de natuur éérder hier dan elders zullen loopen. De gebergten behandelt *Herder* als verkeershindernissen, als toevluchtsoord voor in het nauw gebrachte volken, of, zooals vermeld, als uitgangspunt voor veroveringstochten. Een tot in bijzonderheden afdalende omschrijving van de rol, welke de gebergten in de geschiedenis gespeeld hebben, zooals *Ritter* die geeft, vindt men bij *Herder* nog niet. Aangaande zijn opvattingen over de beteekenis van de laagvlakten maakt *Wiinsche* de volgende treffende opmerking: „Uit de grootere bewegingsmogelijkheid in vlakke landen leidt hij de juist daar meest in het oog loopende voortdurende onrust der bewoners af, terwijl hij over het hoofd ziet, dat juist de moeilijkheid om op één en dezelfde plaats voldoende voedsel te vinden erbij moet komen, om deze onrust te doen voortduren.”

Uitvoeriger dan *Montesquieu* zet *Herder* de geografische beteekenis van de groote rivieren uiteen. Hoewel hij terloops ook hun scheidende werking behandelt, vestigt hij toch nadrukkelijk de aandacht op de verbindende werking der waterwegen en hun invloed op de statenvorming¹⁾.

Resten ons nog eenige opmerkingen over *Heeren*. Hij staat, zooals gezegd, onder den invloed van *Herder* en hun opvattingen zijn ook ongeveer gelijk. Daar *Heeren* vóór alles historicus is, zijn de geografische beschouwingen van hem niet doel, maar staan veeleer in dienst van zijn historische studies. Juist hierdoor is het verklaarbaar, dat hij soms in bijzondere gevallen juist oordeelt dan de filosoof *Herder*. Zoo zag hij beter in, dat nomadenvolken slechts dán staatkundige beteekenis in de historie hebben, als zij over een goede militaire organisatie beschikken en dat deze alleen te vinden is bij meer welvarende herdersvolken. Verder getuigt het van een scherp geografischen blik, dat hij de levendige betrekkingen tusschen Arabië en Noord-Afrika verklaart uit de overeenkomstige geografische omstandigheden. In zijn beschouwingen vinden we bijzondere aandacht besteed aan handelsbetrekkingen en verkeersproblemen. Zeer nadrukkelijk stelt hij voor alles de beteekenis van de groote rivieren in dit opzicht in het licht. In de voordeelen, die het verkeer te water oplevert, ziet hij verder een van de oorzaken voor den bloei van groote handelssteden. Aan de hand van het voorbeeld van de Donau en meer speciaal van de Donausteden werkt hij deze opvatting in bijzonderheden uit.

¹⁾ Ondanks het feit, dat middelgroote rivieren juist geen natuurlijke grenzen zijn, spelen ze toch in de geschiedenis een eigenaardige rol, vooral wanneer de onbevangenheid door de suggestieve kracht van politieke leuzen vertroebeld is. De Fransen namen graag de nadeelen van een onnatuurlijke Rijn grens op den koop toe.

Van de tot dusver vermelde opvattingen uit den tijd der Verlichting is geen enkele uitsluitend aan dezen tijd eigen en evenmin daarvoor kenschetsend ¹⁾). Eigenlijk zijn alle óf reeds in de oudheid naar voren gebracht, óf worden nog in den nieuwen tijd gedeeld. Het gaat hier om bepaalde theorieën, die naar gelang van de geestesrichting der schrijvers a priori goed- of afgekeurd worden. Het feitenmateriaal, dat aangevoerd wordt, speelt in den regel slechts de rol van een aanschouwelijke voorbeeldenverzameling bij de verdedigde theorieën.

Het resultaat van de voorafgaande beschouwingen kunnen we als volgt samenvatten:

1. Het probleem van den invloed van de natuur op het lichaam is te moeilijk, dan dat we met algemeene deducties tot een oplossing zouden kunnen komen. Eigenlijk zijn we hiermee ook tegenwoordig nog niet veel opgeschoten. Wil een studie van deze vragen resultaten opleveren, dan zou dit alleen kunnen, als een grondige anthropologische opleiding voorafgaat. Misschien levert de jonge anthropologische wetenschap de benodigde krachten om tot de oplossing van deze problemen nader te komen.

2. Hetzelfde geldt voor den invloed op den geest. Ook hier moet men trachten met nieuwe methodes het doel te bereiken. Of de door *Hellpach* aangegeven weg — zich beperken tot empirische waarnemingen van het individu en van hieruit tot het algemeene komen —, tot de gehoopte resultaten voeren zal, waag ik noch tegen te spreken, noch te beamen. Wanneer men b.v. bij een Europeaan kan constateeren, dat het tropenklimaat op hem inwerkt, dan moet men daarbij toch bedenken, dat deze werking pathologisch moet zijn, omdat ze juist te verklaren is uit een te geringe aanpassing aan de omstandigheden. Voor de inboorlingen en de tropenbewoners, die zich wél aangepast hebben aan het klimaat, kan men toch moeilijk uit het abnormale reageeren van een naar de tropen overgeplaatsten Europeaan naar analogie een conclusie trekken. Zoolang geen betere weg gevonden is, lijkt het mij nog het beste voor de praktijk een voorzichtig afwijzend standpunt in te nemen ²⁾).

3. Naar verhouding is door de schrijvers nog het beste werk geleverd op het terrein, dat aan de geschiedenis grenst, hetgeen verklaarbaar is, doordat de problemen hier doorzichtiger zijn; ook nu

¹⁾ Wel zou men in den sterken nadruk, die gelegd wordt op den invloed van de natuur een bewuste reactie kunnen zien op de theologisch-teleologische opvattingen van de Middeleeuwen.

²⁾ In dit verband zij opgemerkt, dat men in de geschiedenisfilosofie bij het vermijden van theoretische eenzijdigheden t.a.v. het milieu weer oppassen moet niet alle verschijnselen even eenzijdig te verklaren uit de evolutie van den geest of uit rasfactoren.

nog vindt de anthropogeografie terecht hier haar eigenlijk arbeidsveld. Zoo is juist op dit gebied in de 19e eeuw en in den tegenwoordigen tijd krachtig voortgewerkt. Terwijl men bij de twee andere problemen nog maar steeds niet verder is gekomen dan tot detailopvattingen, die telkens met elkaar in tegenspraak zijn, kunnen wij bij het derde probleem een genetische ontwikkeling waarnemen van *Ritter* via *Ratzel* tot heden.